

БАРМІНА Є. О.

Севастопольський національний технічний університет

МОДАЛЬНІСТЬ ЯК ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧА ПРОБЛЕМА

У статті розглянуто сутність модальності, концепції перекладу модальності, розглянуто види дебітивної модальності, проаналізовано засоби вираження модальності в українській та англійській мовах.

Ключові слова: модальність, переклад, міжкультурна комунікація, дебітивність.

В статье рассматривается сущность модальности, концепции перевода модальности, виды дебитивной модальности, проанализированы способы выражения модальности в украинском и английском языках.

Ключевые слова: модальность, перевод, межкультурная коммуникация, дебитивность.

In the article the essence of modality is considered, conceptions of translation of modality, the types of debitive modality are considered, ways of expression of modality are analyzed in the Ukrainian and English languages.

Key words: modality, translation, cross-cultural communication, debitivity.

Актуальність даної проблеми пов'язана з тим, що сучасний етап розвитку мовознавства характеризується тісним взаємозв'язком семантики та синтаксису і переосмисленням багатьох лінгвістичних проблем, більш досконалою методикою аналізу. Це зумовило новий підхід дослідників до вивчення смислової організації речень з модальним предикатом та їх перекладацької інтерпретації.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Модальність впливає на мовні та позамовні аспекти перекладу текстів, оскільки типи модальності безпосередньо пов'язані із головними проблемами перекладу як засобу міжкультурної комунікації, а саме із такими характеристиками як перекладність, еквівалентність, адекватність. Сучасними перекладознавцями доведено, що модальність є не просто додатковою ознакою висловлення, а фундаментальною основою реалізації мовленнєвої діяльності, що потрібно враховувати при здійсненні перекладу.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Дослідженню проблем перекладу модальності тексту як мовної категорії оцінки, психологічною властивістю якої є вплив на читача, присвячено низку навчальних видань і наукових праць вітчизняних і закордонних лінгвістів. В наукових працях з проблематики модальності основну увагу приділено дослідженню обсягу поняття та визначенню значення модальності, розглянуто різні види модальності [1; 2; 3; 4]. Крім того, дослідники

займались вивченням форм відображення модальності у структурі речення. Я. І. Рецкером зроблено співставлення значення логічної та експресивної модальності, досліджено особливості передачі модальності у перекладі на прикладі співставлення текстів англійсько-російського перекладу [5:166]. Серед українських вчених слід зазначити роботи В. М. Ткачука [6:136], який дослідив функціональність модальності у аспекті мови та метамови, Т. В. Телецької [7], праці якої присвячено аналізу предметної модальності і модальності вірогідності у мові та мовленні, О. А. Тронь [8], яка дослідила структуру та особливості дебітивної модальності.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що дослідженню проблем перекладу модальності присвячено немало наукових праць, доки ще не існує однозначної думки щодо її дефініції. Структура цього поняття, а також ті явища, які характеризує та охоплює поняття модальності, не збігаються у різних авторів. Не знайшла достатнього висвітлення і проблематика якості перекладу модальності з предикатами повинності, обов'язковості, вимушеності, необхідності в українсько-англійському перекладі.

В англійській мові, як відзначають фахівці [5], категорія модальності є найбільш проблемною у процесі перекладу. Якість перекладу оцінюється за низкою критеріїв, серед яких точність, адекватність, еквівалентність та ін., але модальність є складною науковою категорією, яка пов'язана з нормами поведінки, міжособистісних стосунків, комунікаційної культури, що викликає складнощі у процесі пошуку еквіваленту, який би не змінив сюжету тексту та дійових осіб. Незважаючи на те, що в українській та англійській мовах існує ідентичний набір засобів вираження модальності, взаємозамінність модальних засобів у двох мовах потребує перевірки на обширному матеріалі та систематизації.

У той самий час еквівалентний переклад текстів, особливо газетно-публіцистичних, має велике значення для формування у іншомовних читачів достовірної частини світогляду відповідно до іншої країни та достовірної передача відношення автора публікації до описуваних у оригіналі подій та явищ.

Метою статті є визначення системи понять категорії модальності, основних засобів впливу на еквівалентність перекладу модальності текстів, які використовуються в українсько-англійському перекладі, в особливості в перекладі газетно-публіцистичних текстів.

Об'єктом дослідження в даній роботі виступають висловлювання модальності.

Предмет дослідження – переклад висловлювань модальності.

Основний матеріал. Поняття модальності є багатоаспектною категорією у сучасній українській теорії перекладу. В українському мовознавстві модальність вивчається як ознака, що вказує на здатність речення виражати спосіб включення змісту речення в контекст відображеної дійсності.

Модальність визначається або як синтаксична категорія, або як семантична. Модальність ґрунтується на основній характеристиці речення предикативності й становить один із компонентів її семантики, а тому є складовим чинником комунікативного рівня мови.

На думку українських вчених [7], синтаксичний підхід не дає повного опису всієї розмаїтості засобів вираження модальних значень у мові. Розв'язанню цієї проблеми сприяє функціонально-семантичний підхід, що базується на семантичному принципі виокремлення мовних категорій і різнорівневості засобів їх вираження. Семантична функція є інтегруючим стрижнем, що поєднує в систему різнорідні мовні елементи – морфологічні, синтаксичні, лексичні, інтонаційні. Функціонально-семантичний підхід є найбільш якісною тактикою перекладу висловлювань модальності, оскільки дозволяє найбільш повно відобразити реальну картину світу.

Однією з методик, що дозволяють уточнити місце й роль явищ, пов'язаних із категорією модальності, є семантико-синтаксичний підхід до аналізу диктуму й модусу в реченні, які трактуються як два основних рівні у змістовій організації речення: об'єктивний, що віддзеркалює явища дійсності, та суб'єктивний, що вказує на ставлення мовця до відображуваної в реченні дійсності. У кожному конкретному випадку опису модальності увага дослідників акцентується на визначенні статусу цієї категорії у мовленнєвих побудовах. Однак проблема чіткого окреслення модальних значень викликає суперечливі трактування, зумовлені різними підходами до з'ясування поняття модусу.

Модальність стосується мовних та позамовних аспектів перекладу, оскільки типи модальності безпосередньо пов'язані із головними проблемами перекладу як засобу міжкультурної комунікації, а саме із такими характеристиками як перекладовість, еквівалентність, адекватність.

Модальність приблизно відповідає функції як модальних дієслів в західних мовах (наприклад, *“можу, маю нагоду, повинен, слідує”*, і т. п.), так

і тих дієслів, які видозмінюють такі дієслова, як “*хотіти зробити, вибрати зробити, мати потребу зробити, запропонувати зробити, вимагати зробити*”.

Модальність з предикатами вимушеності, повинності, обов’язковості та і т. д. аналізується науковцями з позицій логіки та філософії, яка описує її як деонтичну модальність. Психологи та соціальні психологи розглядають вплив висловлювань з предикатами модальності на поведінку особи у колективі та на виховання дітей. Етика розглядає модальність як елемент норм моралі, а також вивчає її у співвідношенні з правом, оскільки при використанні понять “обов’язково”, “дозволено” и т. п. завжди мається на увазі якась нормативна система, яка накладає обов’язок, або надає дозвіл і т. д.

Функціональна сутність модальності пов’язана із особливостями висловлювань ввічливості, що має певні мовні форми згідно з культурними нормами. Отже, це свідчить про потенційні труднощі перекладу модальності, пов’язані із культурними та поведінковими нормами, втіленими у мові. Наприклад, обов’язкове з погляду моралі може бути байдужим з точки зору права; заборонене в одній правовій системі може дозволятися іншою такою системою. Отже, нормативна модальність – це характеристика практичної дії з точки зору певної системи норм.

Макрополе модальності членується на об’єктивну, епістемологічну, деонтичну, волюнтативну, суб’єктивну та інші види модальності [7:198].

В теорії та практиці перекладу завдання зводиться, головним чином, до передачі суб’єктивної модальності, тобто точки зору автора тексту на відношення виказування до дійсності [5:166].

Зазначимо, що модальність в українській та англійській мовах має спільні (ізоморфні) характеристики у змісті і формах вираження: модальні слова, модальні дієслова, наказовий та умовний способи дієслів, прості речення, складносурядні та складнопідрядні речення з умовною модальністю [9:5].

Модальність також може виражатися різними граматичними і лексичними засобами:

- спеціальними формами відміни та часу (наказова і умовна в українській мові, Imperative і Subjunctive Mood в англійській і т. д.);
- модальними словами: ввідними і прислівниками — *здається, мабуть, можливо*; англ. *perhaps, likely*;

- модальними дієсловами: в англійській — *can, may, should* і *must*, в українській — *може, мати, бажати, треба* і т. п.

- засобами інтонацій;

- порядком слів у реченні.

Але, незважаючи на те, що англійська та українська мови мають спільні характеристики вираження модальності, є і проблеми у досягненні еквівалентності її перекладу. Фахівці вказують на те [5:166], що ці проблеми пов'язані з багатофункціональністю модальних дієслів та модальних слів, нечіткою диференціацією відмін та з розбіжностями у засобах вираження модальності у англійській та українській мовах.

Модальність у перекладі може передаватися тими ж засобами, якими вона виражена у оригіналі, або іншими засобами, або зовсім не знаходити формального виразу. Але і без формального виразу відношення виразу до дійсності витікає із самого змісту виразу, тобто модальність не експліцитна, а імпліцитна.

Найменше труднощів уявляють ті випадки, коли модальність передається у перекладі та у оригіналі однаковими засобами: відмінами, модальними дієсловами, модальними словами. Але і у таких випадках далеко не завжди можна встановити які-небудь формальні відповідності. Основні складнощі полягають у полі функціональності модальних дієслів у мові. Наприклад, дієслово *must*, як і інші англійські модальні дієслова, може мати різні функції у реченні – і повинність, і припущення, – тільки контекст та обставини дозволяють їх розмежувати.

Відмінності у засобах і методах вираження модальності у англійській та українській мовах іноді надають значні труднощі передачі смислу виразу, не говорячи про відтінки експресивної модальності. Часто такі труднощі виникають при перекладі модальних дієслів, які використовуються в функціях імпліцитного характеру. Ці функції визначаються не безпосередньо контекстом, а предметними обставинами та мовною ситуацією.

Для теорії та практики перекладу не важливо, якими засобами виражена модальність. Не співставлення засобів вираження модальності у різних мовах дає перекладачу право замінювати категорії модальності і часто робить таку заміну неминучою. Закономірності таких заміни визначаються нормами мови перекладу та функцією модальності у даному виразі. В більшості випадків перекладнику з англійської мови приходиться вирішувати завдання категорії логічної модальності.

При перекладі газетно-публіцистичних текстів важливо еквівалентно відобразити не тільки суб'єктивне відношення автора оригіналу тексту, а і ступень повинності персонажів тексту. Різновиди модальних форм розглядаються по понятійним категоріям: повинність, необхідність, можливість, вірогідність, упевненість, заперечення, повідомлення, дозвіл, наказ [5:168].

У роботах Є. В. Милосердової [10] модальність необхідності розглядається в широкому плані, включаючи і модальність повинності, і визначеність подій, і модальність вимушеності. Речення повинності можуть означати вимушеність одиничною ситуацією або вимушеність, продиктовану звичаями, правилами.

Категорія повинності передбачає наявність активного суб'єкта-особи, що не лише відповідно діє у часі і просторі, але й робить певний внутрішній вибір, діючи за/всупереч правилам і заборонам, визначеним для певної соціальної групи, і відповідно змінює на краще/гірше своє оточення, наближаючись до ідеалу або ж віддаляючись від нього.

Вивчення особливостей перекладу речень із предикатами дебітивності передбачає ґрунтовне дослідження всіх концептів модального значення, до яких відповідно до дослідження О. А. Тронь відносяться концепти: доцільності, повинності / норми / зобов'язання, повинності / ідеалу, вимушеності / змушеності і змушуваності, необхідності / потреби, неминучості / невідворотності [8].

Дебітичні дії пов'язані для різних рівнів з різними каузативними ситуаціями, які обов'язково повинні бути віддзеркалені у перекладі. Дослідження структури речень з предикатами дебітивності та засобів вираження дебітивності, їх порівняння в українській та англійській мовних системах є підставою для розробки алгоритмів еквівалентного перекладу такого типу речень. За висновками українських дослідників [8], основна відмінність між засобами вираження дебітивної модальності в українській та англійській мовах полягає в тому, що в українській мові, крім лексичних засобів вираження модальності, вимушена модальність передається й синтаксичними конструкціями з дієслівними формами в наказовому способі, вжитими у значенні повинносного, які англійською мовою перекладаються за допомогою модальних дієслів та їх еквівалентів.

Доцільність служить для позначення потреби, яка відповідає певній меті, є практично корисною, вигідною, доцільною для здійснення певної дії чи вчинку. В українській мові ядро концепту доцільності утворюють

предикативні прислівники *варто, слід* та безособові дієслова *належить, личить, не випадає, подобає, не завадить, годиться*. Щодо англійської мови, то основними предикатами доцільності виступають модальні дієслова *should, ought (to)*. Наприклад: *Аби вражень вистачило надовго, не варто відмовлятися й від пропозиції покататися верхи ... – To make your impressions last, you should take a ride on horseback ...* [11]. Повинність / норма / зобов'язання – концепт дебітивної модальності, що репрезентує глибинний рівень облігаторності та позначає повинність як зобов'язання, обов'язковість виконання завдань. Виражається модальним дієсловом *маєш*.

Повинність/ідеал – концепт дебітивної модальності, що позначає спрямованість дії на взірць чи еталон для наслідування. Виражається модальним дієсловом *повинен*. Предикати “*повинен*” і “*must*” безпосередньо співвідносяться з оцінкою “добре”. У висловлюваннях із модальністю повинності як ідеалу основою оцінки виступає еталон, взірць, до якого слід прагнути, а у висловлюваннях про норму – закон, порядок, звичаї, традиції, правила етикету, які не варто порушувати.

Вітчизняний товаровиробник має розвиватися на європейському рівні. – The national commodity producer must develop on the European level [12].

Вимушеність – автономний концепт дебітивної модальності, який репрезентує глибинний рівень облігаторності і позначає небажану, вимушену дію, зумовлену певними обставинами. Центральними одиницями плану вираження вимушеної модальності в українській мові є модальні слова *доводитися, мати, мусити*, периферію ж утворюють - *вимушений, змушений, приходитьься, треба, потрібно, необхідно, випало, дісталось*.

Семантику змушуваності передають каузативні дієслова *змушувати, змусити, примушувати, приневолити, присилити, силювати, заставляти, нав'язувати, велити* та дієслова інтелектуального чи емоційного впливу, як-от: *наказувати, вимагати, молити, радити* тощо. В англійській мові домінантними модальними словами вимушеної модальності є *must* і *have to*, периферію складають *ought (to), be forced, be compelled, be bound, be necessary*.

Довелося робити те, що вмю, тільки тепер не для душі, а заради заробітку. – ... I had to make do with what I could do with my hands, except that now I had to do what others wanted me to do, not what I wanted to do [13].

Концепт необхідності/потреби означає неодмінну потребу здійснення якої-небудь корисної чи бажаної дії і безпосередньо пов'язаний з категорією мети. Основою семантики необхідності/потреби є ситуація свідомого вибору. Виражається словами *потрібно, треба, для того щоб*. Оскільки модальність необхідності/потреби спрямована на об'єкт інтенції і формується в контексті цілей і засобів для їх досягнення, вона взаємодіє із семантикою вигоди та користі. Наприклад: ... *державна дисципліна має бути встановлена. – ... state discipline should be enforced* [14].

Концепт неминучості/невідворотності, що характеризується найвищим рівнем облігаторності – фатальності, служить на позначення повинності, яку не можна відвернути, якій не можна перешкодити, бо вона не залежить від волі, бажання суб'єкта. Модальне значення неминучості/невідворотності репрезентується інфінітивними реченнями, як-от: ... *це та Сцилла та Харибда, через які проходить кожна революція. – which are the Scylla and Charybdis through which all revolutions must pass* [15].

Основні модальні слова в українській мові концепту неминучості/невідворотності: *не минути, судилося, (не) суджено, (не) лишається; мати, мусити* тощо. В англійській мові центральним модусом неминучості/невідворотності виступає модальне дієслово *must*.

Усі концепти дебітивності взаємодіють, співвідносяться один з одним, між ними немає чітких меж. Наприклад, у минулому часі предикати норми в дескриптивних контекстах наближаються до предикатів вимушеності.

Концепти дебітивної модальності можуть протиставлятися один одному. Наприклад, концепти повинності протиставляються концепту необхідності/потреби, тому що повиннісна модальність пов'язана з категорією норми, тобто характеризується чіткими правилами і заборонами для певної соціальної групи, а модальність необхідності/потреби безпосередньо (експліцитно) пов'язана з категорією мети. У висловлюваннях із модальним значенням потреби очевидна наявність альтернативи.

Висновки. З аналізу досліджень проблем перекладу модальності можна зробити висновок, що взагалі поняття модальності є багатоаспектною категорією. Основними видами модальності є експресивна та логічна модальність. У українській теорії перекладу дотримуються концепції семантично-синтактичного підходу до перекладу, яка базується на функціональному принципі передачі модальності у перекладі. Українська та англійська мови мають схожі засоби висловлення

модальності у тексті, але ці засоби не повністю співпадають, є відмінності у їх використанні та пріоритетності при вираженні модальності, тому українсько-англійський переклад модальності не може бути зведеним до послівного копіювання.

При перекладі газетно-публіцистичних текстів набуває особливої актуальності еквівалентний переклад дебітивної модальності, яка визначається не тільки лексико-синтаксичними засобами, а є відображенням національних особливостей у культурі та праві. Сучасними мовознавцями розроблена градація типів дебітивної модальності, проаналізовано основні концепти та засоби її вираження в українській та англійській мовах. Основні концепти дебітивності: доцільність, повинність, необхідність, вимушеність, неминучість. В подальшому на цьому фундаменті можлива побудова стратегій перекладу текстів з елементами дебітивної модальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 341 с.
2. Беляева Е. И. Функционально-семантические поля модальности в английском и русском языках / Е. И. Беляева. – Воронеж, 1985. – 180 с.
3. Брицин В. М. Модальна грамати́ка дискурсу як один із напрямів семантико-синтаксичних досліджень / В. М. Брицин // Мовознавство. – 2006. – № 2/3. – С. 101–110.
4. Дружинина В. В. Модальность в языке и речи / В. В. Дружинина. – М. : Высшая школа, 1986. – 95 с.
5. Рецкер Я. И. Учебное пособие по переводу с английского языка на русский / Я. И. Рецкер. – М., 1981. – 180 с.
6. Ткачук В. М. Взаємодія різних мовних засобів у вираженні суб'єктивної модальності (СМ) / В. М. Ткачук // Вісник Сумськ. держ. ун-ту. – Суми : СумДУ, 2001. – Серія “Філологічні науки”. – № 8 (29). – С. 136–143.
7. Телецкая Т. В. Семантика и структура микрополя директивной модальности (на материале русского, украинского, французского и английского языков) / Т. В. Телецкая // Записки з романо-германської філології. – Одеса : Фенікс, 2003. – Вип. 13. – С. 197–204.
8. Тронь О. А. Складові категорії дебітивності / О. А. Тронь // Матеріали VI Міжнар. наук. конф. [“Семантика мови і тексту”]. – Івано-Франківськ : Плай, 2000. – С. 578–581.
9. Иванова О. В. Засоби вираження модальності в англійській мові / О. В. Иванова // Англійська мова та література. – 2007. – № 29 (183). – С. 4–6.
10. Милосердова Е. В. Семантика и прагматика модальности / Е. В. Милосердова. – Воронеж : Изд-во Воронежск. ун-та, 1991. – 194 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

11. Газета “День”. – 2007. – № 82 [Електроний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/en/>
12. Газета “День”. – 2006. – № 2 [Електроний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/en/>
13. Газета “День”. – 2009. – № 69 [Електроний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/en/>
14. Газета “День”. – 2009. – № 24 [Електроний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/en/>
15. Газета “День”. – 2006. – № 6 [Електроний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/en/>